

СТАВЛЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В РАЙХСКОМІСАРІАТІ УКРАЇНА

Рябуха Сергій,

студент 1-го року навчання
історичного факультету
Сумського державного педагогічного
університету ім. А. С. Макаренка
e-mail: mistersergey1945@gmail.com

Науковий керівник: **Оліцький В'ячеслав,**
кандидат історичних наук, старший викладач,
кафедра історії України
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Невід'ємною складовою німецько-фашистських планів нападу на Радянський Союз було активне використання релігійного чинника для встановлення окупаційного режиму в Україні за часів Другої світової війни, що значно змінило релігійну ситуацію в Україні. На всій території України почалося масове відкриття церков, які були закриті радянською владою в 20 – 30-ті роки ХХ ст. Зокрема, в Донецькій області в 1941–1943 рр. відновили діяльність 230 церков, Київській – 350, Луганській – 128, Полтавській – 342 [2, с. 20].

Позицію нацистської партії щодо православних конфесій в Україні чітко сформулював М. Борман: «Необхідно все в більшій мірі відокремлювати народ від церков та їх органів. Безумовно, церква повинна і буде з своїх позицій протистояти втраті влади. Ніколи знову вплив над керівництвом народом не повинен бути відданий церкві. Її вплив потрібно знищити повністю» [1, с. 60]. Політика творців німців щодо церковно-релігійного життя на окупованих землях мала свої особливості і водночас була чітко зорієнтована на виконання наступних основних завдань: підтримка розвитку релігійного руху як ворожого більшовизму; встановлення ефективного контролю за діяльністю релігійних організацій усіх конфесій; сприяння дробленню релігійного руху на окремі течії; зовнішнє і внутрішнє руйнування традиційних стабільних церковних структур з метою запобігання можливій консолідації їх лідерів для боротьби проти Німеччини; заборона створення єдиних церков; максимальне використання релігійних організацій для сприяння німецькій адміністрації та наступна примусова зміна характеру релігійних вірувань населення на нехристиянські.

Для контролю за діяльністю Православної церкви і інших релігійних організацій в системі управління імперської безпеки, було створено спеціальний відділ СД. Основним його завданням було вивчення настрою

духовенства та віруючих усіх конфесій, вербування агентів серед священнослужителів на всіх окупованих територіях та забезпечував їх просування на різні церковні посади [2, с. 392].

Серед важливих питань конфесійної політики окупантів на початку Великої Вітчизняної війни були всіляке сприяння антиросійським настроям в Україні, перешкоджання впливу Російської православної церкви на населення, викорінення російської мови з громадського та церковного вжитку. Особлива увага цим питанням приділялася на нараді у Гітлера 29 вересня 1941 р., де наголошувалося, що «Велика Україна у з'єднанні з Росією означає небезпеку». Саме тому давалися вказівки: «...Все російське, що на даний момент має місце, повинно поступово припинитись», а «у мішано заселених областях українці мусять бути поставлені над росіянами». На цій же нараді категорично стверджувалося, що «єдина сильна церква... не в інтересах Німеччини» [5, с. 32].

У грудні 1941 р. імперська канцелярія видала спеціальну інструкцію про поводження з українським населенням. Її п'ятий пункт стосувався Церкви. Наголошувалося, що діяльність автокефальної та інших Церков не заборонятиметься доти, доки вони не будуть займатися політичними справами. Місцевій владі наказувалося перешкоджати перетворення українських святинь на місця паломництва.

Визначальною рисою православного церковного життя в Україні у період від літа 1941 р. до весни 1944 р. було існування та гостре протистояння двох Православних церков, адміністративні центри яких знаходилися на Волині – в Луцьку й Кременці. Автономну православну церкву (далі – АПЦ) очолював архієпископ (від грудня 1941 р. – митрополит) Олексій (Громадський). Після його трагічної загибелі 7 травня 1943 р. вона залишилася фактично без очільника, оскільки на той час окупаційна влада примусово скасувала традиційну систему управління Церквами. Українську автокефальну православну церкву (далі – УАПЦ) протягом усього часу її існування очолював архієпископ, а від травня 1942 р. – митрополит Полікарп (Сікорський) [4, с. 60]. Гостра конкуренція між двома українськими православними конфесіями, взаємні претензії та звинувачення негативно впливали на духовне життя України. Церковний розбрат полегшив німецькій владі цілеспрямоване, перманентне втручання в церковне життя, використання православного духівництва в своїх політичних цілях.

Це, без сумніву, не було ані випадковістю, ані виявом особистих амбіцій окремих церковних владик, а наслідком добре обміркованої й наперед визначеної політики окупантів, які зробили все можливе для того, щоб не допустити створення єдиної Української православної церкви.

Драматизм ситуації в українському православ'ї періоду Другої світової війни полягав ще й у тому, що німці вміло скористалися сильним потягом

національно свідомої української інтелігенції до організації Церкви з виразними національними рисами. Він набув особливого поширення в тих місцевостях, де українізація православного парафіяльного життя здійснювалася й дала плідні результати за часів II Речіпосполитої. Сприятливий ґрунт для творення саме такої Церкви був і там, де в недалекому минулому діяли громади Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ) [4, с. 62]. Керуючись вказівками рейхсміністра окупованих східних територій А. Розенберга про всіляке сприяння антиросійським настроям в Україні, німці спочатку уважно спостерігали за розвитком подій у релігійній сфері, не заважали розвитку прагнень православних українців створити церковну організацію, незалежну від Московської патріархії, а з часом (у листопаді 1941 р.) Міністерство окупованих східних територій дало дозвіл митрополитові Варшавському Діонісію включити до своєї юрисдикції православне населення «з визволених українських земель» на підставі томосу Вселенського патріарха від 1924 р. [5, с. 33].

Новий етап релігійної політики німецькими властями в Україні було започатковано 1 червня 1942 р. Рейхскомісар України Е. Кох видав «Розпорядження про правові відносини релігійних організацій». Йшлося про обмеження діяльності релігійних установ. Зокрема: 1) на заснування нових релігійних товариств потрібно було отримати спеціальний дозвіл рейхскомісара; 2) рейхскомісару належало право розпуску релігійних об'єднань; 3) генералкомісари на місцях отримали право затверджувати персональний склад керівництва релігійних організацій і виводити з нього осіб, до яких мали претензії; 4) Церкві заборонялось займатись будь-якими справами, що виходили за межі релігійної діяльності; 5) передбачалася реєстрація всіх релігійних організацій в рейхскомісаріаті в трьохмісячний термін [2, с. 28]. Порушення ставали підставою для розпуску громади. Основою для цього документу були інструкції міністра окупованих областей А. Розенберга від 13 травня 1942 р. У відповідності з ними діяльність релігійних громад дозволялася лише за умови, якщо вони не становитимуть небезпеки німецькій адміністрації. У кожній генеральній окрузі мала бути окрема церковна одиниця на чолі з єпископом. Юрисдикція єпископа не повинна була виходити за межі генералкомісаріату. Такий устрій мав на меті не допустити створення єдиної Української церкви, що мала б політичний вплив.

У 1942 р. німецька влада почала переслідувати найбільш активних церковних діячів. Зокрема утисків зазнали Мстислава Скрипник та Ніканор Абрамович через те, що вони організували в місті Київ «клуб українських підпільних шовіністів» [5 с. 34].

Щоб обмежити розширення діяльності Православних церков, німецька окупаційна влада заборонила подальші єпископські хіротонії. Окупанти

вважали, що існуючої кількості єпископів достатньо для нормального функціонування Церкви в Україні.

У вересні 1942 р. німецька влада завдала ще більшого удару по Православній церкві в Україні. Німецька окупаційна влада заборонила викладання Закону Божого у школі, тим самим зменшуючи популярність православ'я серед молодого населення. Було зменшено кількість релігійних свят і обрядів, заборонено відзначати їх у будні дні, навіть якщо це були надзвичайно великі свята. Інколи окупаційна влада вдавалася і до перенесення тих релігійних свят, які не співпадали із католицькими та протестантськими [1, с. 70].

З метою ще більшого підпорядкування Церкви своїй владі окупанти наприкінці 1942 р. провели перереєстрацію духовенства. Священнослужителі всіх релігійних конфесій мали до 1-го січня 1943 р. зареєструватися у гебіткомісаріаті та отримати відповідний документ, що дозволяв їм проводити церковну службу.

1943–1944 рр. виявився найтяжчим періодом для Православної церкви за весь період окупації. Він вирізнявся брутальними та навіть певною мірою жорстоким ставленням до релігії та священнослужителів.

Погром церковних структур окупанти розпочали на початку 1943 р. У 1943 р. згідно з розпорядженням Е. Коха діяльність православних єпископів повністю контролювалася генерал-комісарами. Висвячення нових ієрархів могло відбуватися тільки за дозволу генерал-комісара. Генерал-комісар міг також зміщувати нелояльних священнослужителів. У 1943 р. Православна церква фактично опинилася в руках німецьких окупантів [2, с. 34].

Останній рік окупаційної влади виявився дуже складним для всієї Православної церкви. Різка негативна зміна настроїв окупантів щодо релігії була через їхню поразку на всіх фронтах. Нерідко німці вдавалися до руйнування церковного майна, репресій церковних діячів (відправлення до Німеччини для робіт, розстріли, арешти), багато церковного майна вилучалося і вивозилося до Німеччини, багато церков було повністю зруйновано.

Висновки. Отже, ставлення німецької окупаційної влади щодо релігії змінювалося протягом усього періоду окупації. Спочатку їхнє ставлення до релігії було досить позитивним, через те що вони хотіли отримати підтримку серед духовенства, яке мало величезний вплив на православне населення. Згодом їх політика стала більш жорсткою через активну позицію українського духовенства, яке прагнуло якомога швидше звільнитися від нацистського панування та відродити колишню могутність Православної церкви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4-х т., 5 кн. Т. IV. Кн. 2. Нью-Йорк; К., 1990. С. 58–103.
2. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.). Полтава, 1997. С. 20–45.
3. Міненко Т. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни. 1939–1945. Вінніпег; Львів, 2000. Т. 1. 392 с.
4. Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. Полтава, 1997. С. 59–65.
5. Ткачук А., Петрів І. Митрополит Мстислав – Патріарх Київський і всієї України. К., 1993. С. 31–34.